

تأثیر میزان تقصیر در مسئولیت مدنی در فقه امامیه و حقوق ایران

*شهرام اصغری

چکیده

در صورتیکه خسارتی ناشی از فعل چند نفر باشد، در کیفیت تعیین مسئولیت عاملین خسارت، اختلاف نظر وجود دارد. برخی معتقدند که عاملین متعدد، باید به تساوی خسارت را پرداخت نمایند. برخی دیگر معتقدند باید به میزان تقصیر هر یک از عوامل در ایجاد خسارت، توجه کرد و در صورت اختلاف در میزان تقصیر، هر یک باید به تناسب میزان تقصیر خسارت بپردازند. مقاله حاضر ضمن بررسی دلایل و مستندات هر یک از دو نظر مزبور و نقد و بررسی آنها در نهایت نظر دوم را مورد پذیرش قرار می دهد. *پرتال جامع علوم انسانی*

واژه های کلیدی: مسئولیت مدنی، مسئولیت نسبی، مسئولیت مطلق، تقصیر

* مدرس مؤسسه آموزش عالی غیر دولتی و غیر انتفاعی ادیب مازندران

مقدمه

همانطور که می‌دانیم، در تمامی ادوار زندگی بشر مسئله ایراد خسارت و جبران آن مطرح بوده و امروزه با پیشرفت تکنولوژی و توسعه ماشینیسیم، تقریباً نحوه ورود خسارت و کیفیت جبران آن شکل جدیدی به خود گرفته است. با پیچیدگی ارتباط و عوارض ناشی از آن از جمله حوادث ناشی از کار، افزایش تصادفات رانندگی، بحث تعیین مقصر اینگونه حوادث و نحوه جبران خسارت وارده مطرح می‌شود. اینکه هیچ ضرری نباید جبران نشده باقی بماند امری مسلم و مورد قبول تمامی سیستم‌های حقوقی موجود در جهان است. لیکن در شناخت مسئول و عامل ضرر و نهایتاً مبنای مسئولیت، نظرات مختلفی ابراز شده است. از جمله، مبنای مسئولیت مدنی غیر قراردادی یا قهری، نظریه تقصیر، نظریه ایجاد خطر، نظریه مختلط و نظریه تضمین حق و... عنوان شده است که اغلب کشورها آن را تجربه تجربه کرده و در عمل نیز نقاط ضعف و قوت هر یک نمایانگر شده است ولی با وجود نظرات فوق، اکثر کشورها تاکنون از نظریه سنتی تقصیر دست برداشته و هنوز در عرصه حقوق، تقصیر از مهمترین مبنای مسئولیت بشمار می‌رود. تقصیر ممکن است قراردادی یا غیر قراردادی باشد و در هر نوع آن ممکن است مرتکب، عمداً یا بطور غیرعمدی سبب ورود خسارت شود و همچنین ممکن است تقصیر بالمباشره (اتلاف) و یا بالتسبیب باشد و در ارتکاب آن یک شخص یا بیشتر دخیل باشند. در صورتیکه در بروز خسارتی چند نفر مسئول باشند بحث نحوه تعیین مسئولیت آنها پیش می‌آید آیا مسئولیت چند عامل باید به تساوی تعیین شود یا به تناسب تقصیر آنها؟ در این مقاله ابتداء به بررسی موضوع در فقه و سپس به بررسی آن در حقوق ایران می‌پردازیم.

الف - تأثیر میزان تقصیر در مسئولیت مدنی از دیدگاه فقه

از آنجائیکه موضوع مقاله تأثیر میزان تقصیر در مسئولیت مدنی است، این بحث جایی مطرح می‌شود که در زیان وارده حداقل دو نفر دخیل باشند و عاملین متعدد زیان نیز ممکن است به نحو

مباشر یا سبب یا اجتماع سبب و مباشر و یا اجتماع اسباب، خسارتی را ایجاد نمایند. که در ذیل به صورت اجتماع سبب و مباشر اشاره می‌شود.

صورت اجتماع سبب و مباشر

۱- مباشر اقوا از سبب باشد

در صورتیکه شخصی به عنوان مباشر و دیگری به نحو سبب، خسارتی را به بار آورند نحوه مسئولیت هر یک از آنها به چه نحو بوده و میزان تقصیر هر یک چه تأثیری در مسئولیت آنها دارد؟ در صورتی که تلف در نتیجه دخالت سبب و مباشر انجام شود، مباشر مسئول است زیرا رابطه علیت بین کار مباشر و تلف مال قوی تر است و مباشر در صورتی اقوا است که عامداً و عالماً و با قصد و اراده و بدون اینکه مغرور شده باشد یا مورد اکراه واقع شود، خسارت را به بار آورد که در این صورت چون نقش او در ورود زیان مؤثرتر است مسئول می‌باشد. مرحوم محقق (بی تا، ص ۲۷۳) می‌نویسد: ((هرگاه سبب و مباشر با هم جمع شوند، مباشر نسبت به مسبب در ضمان مقدم است)) و مثال را چنین می‌آورد: ((هرگاه کسی عدواناً چاهی را در ملک دیگری حفر نماید و شخصی دست ثالثی را بگیرد و او را در آن چاه بیندازد و آن شخص بمیرد آن کس که ثالث را به چاه انداخته ضامن است و حفرکننده چاه ضامن ندارد.)) بعضی (نجفی، ۱۲۹۷، ج ۳۷، ص ۵۴) در توجیه نظر محقق گفته‌اند: که اجماع محقق است که مباشر بر مسبب مقدم است و این تقدیم از مسلمات است، علاوه بر آنکه از نظر عقلا، فعل همواره مستند به عامل نزدیک است نه بعید. بنابراین مباشر همواره اقوی از مسبب است. فقهی دیگر (موسوی بجنوردی، ۱۳۹۱، ص ۲۴) بعد از نقل عقاید محقق می‌نویسد: ((امر در این فرع که محقق آنرا ذکر نمود اگرچه همان است که محقق گفته، چون جنایت عرفاً بلکه عقلاً مستند به دافع است و حفر چاه به نسبت این جنایت از مقدمات است که با وجود اتلاف از فاعل مختار، موجب ضمان نمی‌شود و الا سازنده شمشیر می‌بایست ضامن باشد- هنگامی که مباشری با آن شمشیر مرتکب قتل شود- در حالیکه کسی قائل به این امر نمی‌باشد و قطعاً این حرف صحیح نمی‌باشد.)) صاحب ریاض (طباطبایی، ۱۴۰۴، ق ۰، ج ۲، ص ۳۴) در اجتماع مسبب و مباشر اعتقاد به تخییر دارد و گفته است اگر اجماع در مسئله وجود

نداشت، می‌گفتیم هر دو ضامنند و مانند مورد ترتب و تعاقب ایادی در ضمان ید، خسارت دیده می‌تواند بهر یک از آنان مراجعه نماید. زیرا، از نظر منطقی با وجود عامل ضمان نسبت به مسبب دلیلی ندارد که ضمان را از عهده وی ساقط بدانیم و در جائیکه رابطه کار مسبب با اتلاف ضعیف تر است، این ضعف نمی‌تواند مسئولیت را از بین ببرد. برطبق قاعده بایستی در همه حال، مباشر و مسبب هر دو ضامن باشند و مالک مال اختیار داشته باشد که به هر کدام که می‌خواهد، رجوع کند مانند وصفی که غاصبان متعدد در برابر مالک دارند. بنظر ایشان به موجب قاعده «لاضرر» ضمان بر عهده مسبب، مستقر گردیده هر چند که دخالتش در مورد خسارت ضعیف تر از مباشر باشد. یکی دیگر از فقیهان (رشتی، ۱۳۱۲ ه.ق. ص ۳) نیز در کتاب خود مطالبی از صاحب ریاض نقل و از قول او می‌نویسد: ((اینکه در اجتماع سبب و مباشر به نحو تخییر ضامن هستند چون شارع هر یک از آن دو را سبب مستقل قرارداده و لازمه آن تخییر است اگرچه مسبب اضعف باشد.)) سپس با انتقاد از نظر صاحب ریاض می‌نویسد: ((بر فرض که این کلام صحیح باشد اقتضای تشریح دارد نه تخییر، همانگونه که اصحاب در اجتماع دو سبب ذکر نموده اند. و اینکه مسبب مطلقاً ضامن باشد منع می‌کنیم و این حرف صحیح نمی‌باشد چون آنگونه که از ادله سببیت برای ضمان استفاده می‌شود، جانی است که به کسی که اتلاف را بتوان به او استناد داد وجود نداشته باشد و جائیکه همراه سبب فاعل مختار(مباشر) نباشد، می‌توان مسبب را ضامن دانست - یعنی فاعل مسبب را - ولی با فاعل مختار در کنار مسبب فاعل مختار ضامن است نه مسبب.)) به نظر می‌رسد در صورتی که مباشر اقوا از مسبب باشد صرفاً مباشر مسئول است و میزان تقصیر مسبب در فرض که میزانی برای مسبب منظور شود تأثیری در مسولیت مباشر ندارد و به عبارتی میزان تقصیر مسبب نباید مورد توجه قرار گیرد.

۲- تساوی سبب و مباشر در اسناد تلف

در صورتیکه سبب و مباشر در اسناد تلف مساوی باشند حکم قضیه چیست؟

قبل از پاسخ به سوال ببینیم منظور از تساوی مباشر و سبب در کتب فقهاء چیست؟ آیا منظور از تساوی یعنی تساوی در اسناد تلف به آن دو؟ یعنی چنانچه عرفاً تلف به مباشر و مسبب استناد

داده شود می‌گوئیم مباشر و سبب مساوی هستند یا در صورتی که میزان تقصیر آنها مساوی باشد؟ فقهاء متقدم توجّهی به میزان تقصیر ننموده و وارد این مقوله نشده‌اند و کارشناسان نیز در گذشته، برای تعیین میزان تقصیر بکار گرفته نمی‌شدند و مسائل در گذشته به پیچیدگی امروز نبود. به نظر می‌رسد منظور فقهاء از تساوی مباشر و سبب یا تساوی اسباب در فعل زیانبار، تساوی در استناد عمل به آن دو می‌باشد، یعنی وقتی گفته می‌شود سبب و مباشر زبانی را به طور تساوی وارد نمودند منظور آن است که فعل زیانبار به آن دو نسبت داده می‌شود صرف نظر از اینکه هر یک چه میزان مقصّر باشند چرا که در صورت فقدان فعل هر یک از آنها خسارت ایجاد نمی‌شد. فقهاء در کتب خود سبب را در صورتی اقوی از مباشر می‌دانند که عرفاً تلف مستند به فعل مسبب باشد یعنی موضوع مهمّ همان استناد عرفی تلف می‌باشد با توجه به مطلب فوق به نظر فقهاء در خصوص تساوی سبب و مباشر می‌پردازیم.

بعضی از فقهاء (نجفی، ج ۳۷، ص ۵۴) فرض تساوی مباشر و مسبب را نادرست شمرده و معتقدند مباشر همیشه اقوی از سبب می‌باشد. فقیهی دیگر (رشتی، ۱۳۱۲.ق، ص ۳۷) می‌نویسد: ((انسب و شایسته تر این است که مباشر مطلقاً اقوی است حتی در صورت اذن. اینکه در مغرور و مکره استثناء شده، این استثناء منقطع است و در واقع استقرار ضمان را نفی می‌کند یعنی ضمان اصلاً مستقر نمی‌شود نه اینکه مستقر شود ولی شخص مکره یا مغرور مسوولیتی نداشته باشد.)) همین نویسنده در ادامه می‌نویسد: در صورت تساوی مباشر و مسبب بر فرض که تساوی آن دو را بپذیریم هر دو مشترکاً ضامن می‌باشند. امام خمینی (۱۳۶۸، ج ۲، ص ۵۶۹) نیز معتقد است در اجتماع سبب و مباشر در صورتیکه آندو مساوی می‌باشند یا مباشر اقوا باشد، مباشر ضامن است. عده‌ای (مراغه‌ای به نقل از کاتوزیان، ۱۳۶۹، ص ۱۳۷) در فرض فوق حکم را به داوری عرف و اگذار کرده‌اند. برخی (شهید ثانی، ج ۱۰، ص ۱۱۶) در مسأله تصادم دو نفر که منجر به فوت آن دو شود، معتقدند که هر یک باید نصف دیه و خسارت دیگری را بپردازد بدون اینکه اشاره‌ای به تفاوت جنس وسیله نقلیه یا تفاوت قوت و ضعف آن دو نموده باشد. یکی از فقیهان معاصر (خونی، بی تا، ص ۲۵۸) در اجتماع مسبب و مباشر تفصیل قائل شده و بین علم و جهل مباشر تفاوت گذارده می‌نویسد: ((اگر یکی از دو شخص مباشر، و دیگری مسبب باشد مباشر

ضامن است؛ مانند اینکه کسی در ملک غیر چاهی حفر نماید و دیگری، (مباشر) شخص ثالثی را در چاه بیندازد دافع، ضامن است ولی در صورتی که دافع، جاهل به حفر چاه باشد بعید نیست که بگوییم هر دو (حافر و دافع) ضامن باشند.)^{۱۱} به نظر نگارنده در بحث مورد نظر باید تفصیل قائل شویم بدین شرح که در هر حادثه ای که دو نفر یا بیشتر به نحو سبب و مباشر دخیل باشند - طوری که زیان و تلف وارده عرفاً به هر دو آنها مستند باشد- در صورتیکه مباشر با اختیار و عمد و قصد مرتکب اتلاف شود، صرفاً مباشر مسئول است هر چند که مسبب نیز قاصد و عامد باشد چرا که با وجود مباشر عامد و قاصد رابطه سببیت بین فعل سبب و تلف قطع می شود. مثلاً دو نفر قصد آتش زدن (تحریق) عمدی محصول دیگری را داشته باشند، یکی از آنها بنزین و کبریت فراهم نموده و حتی بنزین را روی محصول که از قبل انباشته بریزد و کبریت را به دیگری دهد و شخص اخیر با روشن کردن کبریت آنرا در محصول انباشته شده قرار دهد بر فرض که از نظر کارشناس تقصیر هر یک از آن دو تساوی باشد، در اینجا به نظر نگارنده صرفاً مباشر از نظر جبران خسارت محکوم می باشد و باید عهده دار پرداخت خسارت گردد اگرچه از نظر کیفی، مسبب مسئول و به عنوان معاون قابل مجازات است. ولی چنانچه دخالت مسبب و مباشر عامداً قاصداً نبوده - همانند اکثر حوادث ناشی از کار یا پزشکی و غیره - در این فرض در صورتی که تلف مستند به هر دو باشد بر فرض تساوی هر دو بتساوی مسئول می باشند و باید خسارت وارده را جبران نمایند. مثلاً در حادثه ای که در یکی از کارخانه ها رخ داده، کارگری حین انجام کار دچار جراحتی از ناحیه چشم می شود، کارشناس کارگر را بنخاطر اینکه هنگام خارج کردن مواد شیمیایی از حوض با سطلی که از طناب به عنوان دسته سطل استفاده می شد بکار گرفته، احتیاط لازم را ننموده و با وجود شرایط فوق از آن استفاده کرده پنجاه درصد و کارفرما را نیز به لحاظ عدم تهیه وسایل ایمنی از جمله عینک مخصوص و تعویض به موقع سطل معیوب پنجاه درصد مقصر شناخته است، در این حادثه هر یک پنجاه درصد مقصر شناخته شدند با وجود اینکه یکی به نحو مسبب و دیگری مباشر بوده، ولی چون کارگر عمد و قصد نداشته به چشمش صدمه ای وارد شود لذا مسئول شناختن کارگر و کارفرما بطور تساوی خالی از اشکال است. بنابراین از نظر نگارنده باید تفصیل قائل شد و فرضی که مباشر قاصد و عامد بوده و جائیکه هیچ عمد و قصدی در ایجاد

تلف نداشته، تفاوت گذارد و در فرض اول در صورت استناد تلف به مباشر و مسبب صرفاً مباشر و در فرض دوم هر دو را مسئول دانست. در بحث تساوی سبب و مباشر فقهای معاصر، ضمن توجه به استناد عرفی تلف به هر یک از سبب و مباشر به میزان تقصیر هر یک از آنها نیز توجه نمودند و در پاسخ به استفتائاتی که از آنها به عمل آمده به این امر اشاره کرده اند که در ذیل به استفتائات به عمل آمده در این خصوص همراه با جواب آن اشاره می شود.

سؤال: در حادثه تصادف در شب بین پیکان سواری و موتور سیکلت، راننده موتور سیکلت فوت می کند، کارشناس هر دو را به میزان ۵۰٪ مقصر می داند، زیرا موتور چراغ نداشته و با بی احتیاطی و عدم رعایت مقررات رانندگی میکرد و راننده پیکان نیز به علت عدم توجه به جلو و سرعت زیاد مقصر بوده است در فرض مسأله حکم آن چگونه است. در همین فرض اگر تقصیر یکی از دو نفر بیشتر باشد ولی نتوان علت و سبب اصلی تصادف را به طور کامل و تمام به یکی از آنها منتسب دانست زیرا قسمتی از علت تصادف به طرف مقابل منتسب است حکم مسأله چگونه است. پاسخی که از سوی مراجع تقلید داده شد، به شرح ذیل می باشد:

فاضل لنکرانی: ((در فرض اول نصف دیه بر عهده پیکان و نصف دیه بر عهده موتور سوار است، در فرض دوم اگر میزان تقصیر اضافی یکی از آنان قابل تعیین است، به همان نسبت دیه و خسارت اضافی متوجه اولی شود و الا مسئله را با مصالحه خاتمه دهید.))
مکارم شیرازی: ((اگر هر دو مشترکاً سبب وقوع قتل شده اند دیه تقسیم می شود در فرض دوم احتیاط این است که به نسبت حساب کنند.))

صانعی: ((به مقدار دخالت و صدق سببیت در این گونه تصادفها، دیه تقسیم می گردد چون مجموعه آنها به طور مشارکت، سببیت داشته و قاعده عقلائیّه بلکه شرعیّه در کیفیت ضمان (که دیه هم از همان باب است) در تقسیم به نسبت تقصیر است.))

موسوی اردبیلی: ((شاید بتوان گفت در فرض مزبور نصف دیه فرد فوت شده بر عهده طرف مقابل است زیرا دو نفر در مرگ او شریک بوده اند که یکی از آنها خود فرد فوت شده می باشد.))

سوال - در تصادف کارشناس رانندگی هر یک از طرفین را به میزان خاص، مقصّر می داند . مثلاً یکی ۲۰ درصد و دیگری ۸۰ درصد ، آیا این موجب می شود که دیه به نسبت درصد تقصیر ، حساب شود یا تنصیف می شود ؟

فاضل لنکرانی (شماره ۱/۴۵۲ مرکز تحقیقات فقهی امام خمینی ره) :

((هرگاه حادثه مستند به هر دو طرف باشد ، و عبور برای هر دو آزاد باشد هر یک به مقدار درصدی که مقصّر است باید دیه پردازد و در فرض سوال راننده ۲۰ درصد دیه و راننده دیگر ۸۰ درصد دیه را ضامن است))

سوال - در جامعه امروزی بعضی از جاده ها از نظر راهنمایی کلاً یکطرفه است و یا قسمتی از یک جاده یک طرفه است اگر عابر یا دوچرخه سوار یا موتور سوار و غیره از مسیر غیر مجاز و در جهت خلاف حرکت کند و دوچرخه سوار یا موتور سوار یا غیره از طرف مقابل حرکت کند ولی با این که اصل حرکت او مجاز است با سرعت غیرمجاز حرکت می کند مثلاً اتومبیل باید ۵۰ کیلومتر در ساعت حرکت کند ولی با ۱۰۰ کیلومتر یا بیشتر حرکت می کند و با هم تصادف می کنند و منجر به مرگ کسی می شود که اصل حرکت او خلاف مقررات بوده آیا راکبی که اصل حرکت او مجاز بوده ولی سرعت غیرمجاز داشته ضامن خون مقتول است یا نه و در صورتی که ضامن باشد همه را ضامن است یا نصف ؟

مکارم شیرازی (۱/۴۵۲ مرکز تحقیقات فقهی امام خمینی ره)

((اگر هر دو مقصّر باشند دیه نصف می شود و اگر تقصیر یکی از آن دو بیشتر باشد احتیاط آن است که به همان نسبت دیه محاسبه شود.))

خامنه ای (۱/۴۵۲ مرکز تحقیقات فقهی امام خمینی ره)

((مجاز بودن حرکت و مجاز نبودن آن ، تأثیری دراصل ضمان دیه ندارد و میزان در ضمان و عدم آن صدق استناد و عدم آن است پس اگر قتل مستند به خود مقتول بوده کسی ضامن نیست و اگر به دیگری مستند است ضامن است و اگر به هر دو مستند است بالنسبه حساب می شود.))

فاضل لنکرانی (۱/۴۵۲ مرکز تحقیقات فقهی امام خمینی ره)

((ظاهر این است کسی که با سرعت غیر مجاز حرکت می کرد ضامن دیه می باشد.))

سوال - در تصادفات رانندگی با عابر پیاده چه بسا افسران و کارشناسان نظر می دهند که هر کدام از راننده و عابر پیاده در صدی خاص مقصر بوده مثلاً یکی را ۳۰ یا ۲۰ درصد دیگری را ۷۰ یا ۸۰ درصد مقصر در بروز حادثه می دانند، در چنین موردی باید دیه به همان نسبت ذکر شده تعیین گردد یا این که در مطلق تصادفات این چنینی باید دیه بالسویه تصیف گردد؟
امام خمینی (ره) (۱/۴۵۲ مرکز تحقیقات فقهی امام خمینی ره)

((میزان صدق استناد است و چنانچه استناد به هر دو طرف باشد دیه بالسویه تصیف می شود و در موارد اشتباه احوط مصالحه است))

نگارنده نیز استفتائاتی از مراجع عظام بعمل آورده که ذیلاً نقل می شود :

سوال : الف - آیا می توان مسئولیت را به تناسب درجه تقصیر تعیین نموده ، مثلاً در حادثه ناشی از کار ، دست کارگری قطع می شود و طبق نظر کارشناس (بازرس کار) کارگر ۳۰ درصد و کارفرما ۷۰ درصد مقصر شناخته می شوند و بفررض هر دو به نحو سبب (نه یکی مباشر و دیگری سبب) در ایجاد حادثه نقش داشته اند آیا در این صورت می توان دیه و خسارت را به تناسب تقصیر هر یک از آنها یعنی کارفرما را به پرداخت ۷۰٪ دیه محکوم نمود و کارگر ۳۰٪ دیه خود را عهده دار شود ؟

ب - در حادثه ناشی از تصادف دو وسیله نقلیه، چنانچه به تناسب بالا (۷۰٪ و ۳۰٪) دو راننده مقصر باشند چطور؟ یعنی هر یک از دو راننده را باید به تناسب ۷۰٪ و ۳۰٪ به پرداخت خسارت و وسیله نقلیه دیگری و یا دیه محکوم نمود ، یا اینکه می بایست هر یک نصف خسارت و دیه دیگری را عهده دار شود ؟

ج - کلاً در هر نوع خسارت که عامل مشترک (حداقل دو نفر) داشته می توان هر یک از عوامل را به تناسب درجه تقصیر آنها محکوم نمود؟

پاسخ فقیهان در این خصوص به شرح ذیل می باشد:

مکارم شیرازی (شماره ۳۰۴۶۷-۷۸/۷/۴)

((الف : آری هر کدام به تناسب مسئولند مگر اینکه قرارداد خاصی در میان کارگر و کارفرما باشد .

ب : هر کدام باید به تناسب دیه را بپردازند .

ج: آری))

فاضل لنگرانی (۲۹۲۵۲-۷۸/۷/۴): ((الف: خیر، بطور مطلق نمی توان مسئولیت، یعنی ضمان را به تناسب درجه تقصیر تعیین نمود، بلکه در صورت اجتماع سبب و مباشر چنانچه مساوی باشند یا مباشر اقوی باشد، در این صورت ضمان با مباشر است و اگر سبب اقوی باشد، در این صورت ضمان با سبب است و در مورد اجتماع دو سبب یا بیشتر، در ایجاد حادثه و عدم سبق و لحوق، همه بالتویه ضامن هستند و ملاک صدق استناد حادثه به اسباب است و تناسب تقصیر ملاحظه نمی شود. بلی در مواردی که سبق و لحوق اسباب محرز باشد، ضمان با سابق تأثیر است (به شرحی که در تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله کتاب الدیات، ص ۱۰۵ آمده است).
ب: در فرض سؤال که انتساب به هر دو محرز است هر یک نصف خسارت و دیه را بعهده دارد و تناسب ملاحظه نمی شود.

ج: در هر نوع خسارت که عامل مشترک دارد، خسارت بالتویه بر عوامل حادثه است نه به تناسب درجه تقصیر.)) ظاهراً پاسخ فقیه مزبور با پاسخی که قبلاً از ایشان نقل شده متفاوت باشد. چرا که در سؤالی که دقیقاً مثل سؤال اخیر نگارنده بوده ایشان معتقد بودند: ((هرگاه حادثه مستند به هر دو طرف باشد و عبور برای هر دو آزاد باشد هر یک به مقدار درصدی که مقصّر است باید دیه را بپردازد و در فرض سؤال راننده ۲۰ درصد دیه و راننده دیگر ۸۰ درصد دیه را ضامن است)) یا در پاسخهای دیگر نیز به تناسب تقصیر توجه نمودند لیکن در سؤال اخیر که توسط نگارنده مطرح گردید، نظری مخالف با نظر قبل داده شد صناعی (ج-۴۶۹۷/۶-۷۸/۹): ((الف: آری می توان، چون باب ضمان است و اصل ضمان نسبت به انسان و اعضاء او عقلانی است. گرچه مقدار ضمان به عنوان دیه در برخی از موارد تعیین شده بناء علی هذا نسبت سنجی در ضمان مانعی ندارد. جواب سؤال ب از جواب ا معلوم می شود.))

نوری همدانی (۲/۲۸/۷۴۹-۷۸/۲/۲۸): ((جواب الف و ب: در صورتیکه عرفاً حادثه ای اتفاق افتاده و مستند به هر دو باشد، به هر اندازه که کارشناس تشخیص دهد باید دیه را بهمان نسبت محاسبه نمود. جواب ج - : بلی))

همانطور که می‌بینیم فقهای معاصر به ضمان نسبی و تعیین مسئولیت بر اساس میزان تقصیر اعتقاد داشته و در فرض استناد فعل زیانبار به دو نفر و تفاوت میزان تقصیر، هر یک را به همان میزانی که مقصّر شناخته شدند مسئول می‌دانند. در حالیکه فقهای متقدّم به صرف اینکه تلف مستند به دو نفر بوده آنها را مسئول شناخته ولی به میزان تقصیر توجّهی نکرده، اگر چه صراحتاً مبنای این عقیده را بیان نداشتند ولی شاید بتوان علت آنرا استناد عمل به هر دو تلقی کرد - با این اعتقاد که در صورت فقدان فعل هر یک از آنها خسارتی بوجود نمی‌آید و اجتماع آنها است که زیان را به بار می‌آورد - بنابراین هر یک باید به تساوی خسارت را بپردازند، همچنانکه در قانون مجازات اسلامی (ماده ۳۳۶) نیز همین نظر پیروی شده است. ولی همانطوریکه فقهای معاصر نظر داده اند استناد فعل به دو نفر (سبب و مباشر یا اجتماع اسباب) مانع از تعیین مسئولیت بر اساس میزان تقصیر هر یک از آنها نمی‌شود، اگرچه در صورت فقدان هر یک خسارتی بیار نمی‌آید ولی چنین نیست که در وجود اثر یکسانی داشته باشند یعنی اثر وجودی هر یک مساوی نمی‌باشد و باید بر اساس میزان تقصیر که به نظر می‌رسد تأثیر وجودی نیز در تعیین تقصیر موثر باشد، هر یک مسئول شناخته می‌شوند.

۳- اقوا بودن سبب از مباشر

در مورد اقوی بودن سبب از مباشر همه فقها بر این اعتقادند که سبب در صورتی اقوی از مباشر است که عرفاً تلف به آن استناد داده شود و در کتب خود به مواردی که سبب اقوا از مباشر است اشاره نمودند اگرچه در ذکر موارد اقوا بودن سبب اختلاف نظر دارند ولی غالب آنها موارد اقوا بودن سبب را اضطرار - غرور و اکراه می‌دانند نگارنده درصدد توضیح آن موارد نبوده و آنچه که مرتبط با بحث می‌باشد، سوالی است که ذیلاً می‌آید.

مسأله - آیا تقصیر بیشتر سبب از مباشر نیز می‌تواند از موارد اقوی بودن به شمار آید؟ همانطور که می‌دانیم امروزه رویه متداول محاکم این است که غالباً در حوادثی که رخ می‌دهد (اعم از حوادث ناشی از تصادف رانندگی، حوادث ناشی از کار یا پزشکی یا غیره) جهت تعیین مقصّر، مورد را به کارشناسان امر ارجاع می‌دهند و پس از تعیین مقصّر از ناحیه کارشناس، میزان تقصیر هر یک از

مسئولین حادثه را نیز کارشناس بنا به دستور دادگاه تعیین می نماید. در پاره ای موارد میزان تقصیر سبب بیش از مباشر تعیین می گردد، مثلاً کارشناس اعلام می دارد سبب در حادثه مورد نظر ۷۰٪ و مباشر ۳۰٪ مقصّر می باشند. آیا می توان مورد فوق را از مصادیق اقوی بودن سبب از مباشر به شمار آورد. نگارنده استفتائی از مراجع عظام نموده که ذیلاً به آن اشاره می نمائیم:

سوال - در حادثه ای سبب ۷۰ درصد و مباشر ۳۰٪ مقصّر شناخته شد، آیا ۷۰٪ تقصیر سبب می تواند موارد اقوی بودن مسبب از مباشر باشد؟ پاسخی که از سوی مراجع داده شد به شرح ذیل می باشد:

مکارم شیرازی (شماره ۱-۳۰۴۶۷-۷۸/۷/۱۴): ((معیار اقوائیت مسئله تأثیر نیست، منظور در اقوائیت عقل و اختیار است اگر مسبب عاقل مختار و رشید، و مباشر غافل یا مجبور باشد در این جا سبب اقوی است و حادثه به او نسبت داده می شود.))

فاضل لنکرانی (شماره ۲۹۲۵۲-۷۸/۷/۴): ((ملاک اقوی بودن مسبب بقوت او نسبت به مباشر است به نحوی که در ص ۱۰۴ کتاب (تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله کتاب الادیات) بیان شده نه تفاوت به نحو مزبور))

نوری همدانی (شماره ۲۷۸/۷۴۹-۷۸/۷/۲۸): ((بلی در این فرض سبب اقوی از مباشر است))

یوسف صانعی (۷۸/۹/۶ ج ۴/۴۶۹۷/۴): ((سوال ابهام دارد و لازم است مثالی برای آن نوشته شود))

به نظر نگارنده آنچه ملاک اقوائیت بوده، عقل، اختیار و عمد عامل می باشد و چنانچه مباشر غافل یا مجبور باشد یا در مواردیکه مباشر حیوان باشد، سبب می تواند اقوی از مباشر باشد. و ملاک اقوائیت این است که تلف و خسارت صرفاً به یکی از آنها استناد داده شود و همانطور که گذشت سبب و مباشر در صورتی مساوی هستند که تلف به هر دو آنها نسبت داده شود و در فرضی که عرفاً خسارت به سبب و مباشر نسبت داده می شود در واقع هر دو آنها مسئول می باشند و تقصیر بیشتر سبب، موجب اقوائیت او نمی شود. و چنانچه این نظر را بپذیریم فرقی بین تقصیر بیشتر مباشر از سبب یا بالعکس وجود ندارد. چنانچه در حادثه ای سبب ۸۰٪ و مباشر ۲۰٪ مقصّر باشد و عرفاً تلف به آن دو استناد داده شود چون در استناد مساوی می باشند، از نظر کسانی که در صورت تساوی مباشر و مسبب، مباشر را مسئول می دانند در فرض فوق نیز مباشر با وجود ۲۰٪

تقصیر، مسئول می باشد ولی از نظر آن عده از فقها، که در صورت تساوی مباشر و مسبب هر دو آنرا مسئول می دانند، می توان چنین گفت که هر دو مسئول هستند ولی هر یک به تناسب میزان تقصیرشان، یعنی در فرض فوق سبب مسئول پرداخت ۸۰٪ و مباشر ۲۰٪ خسارت می باشد.

سؤال دیگری که باید مورد بحث واقع شود بشرح ذیل است:

در صورتیکه سبب و مباشر عمداً و به اختیار، قصد اتلاف یا جنایت داشته باشند آیا می توان هر دو را مسئول تلقی و هر یک را به تناسب میزان تقصیر مسئول دانست؟ یا اینکه مباشر صرفاً مسئول است؟

با ذکر دو مثال مطالب را پی می گیریم: مثال ۱- الف و ب با تبانی و به قصد از بین بردن (ج) نقشه ای طراحی، نموده به نحوی که الف گودالی نسبتاً عمیق حفر و در آن چند سنگ بزرگ نیز قرار می دهد و ب نیز پس از بستن دست و پای (ج) او را داخل گودال پرت می نماید، و ج با برخورد سرش با سنگ و شکستگی جمجمه و عوارض ناشی از آن فوت می نماید.

مثال ۲- الف که در بازکردن قفل اتومبیل مهارت داشته، درب اتومبیل ج را باز و ترمز دستی آنرا از کار انداخته، ب نیز ماشین را خلاص و با هل دادن، آن را در سرازیری رها می نماید که نهایتاً اتومبیل در اثر برخورد با درختی متوقف و خسارت زیادی می بیند. در این دو مثال آنچه که در وهله اول به ذهن خطور می نماید، تقصیر و مسئولیت هر دو آنها (الف و ب) می باشد، چرا که سبب (الف) و مباشر (ب) با وحدت قصد و هم فکری، موجبات قتل و اتلاف را فراهم آورده اند ولی به نظر می رسد چنین نباشد. اگر چه سبب هم عامد و قاصد و با اختیار دست به آن اعمال زده ولی مباشر قاصد و عامد که به اختیار پس از فراهم شدن اسباب دست به قتل و اتلاف می زند در واقع رابطه سببیت و علیت بین سبب و ضرر را قطع نموده و مباشر مختار می توانست بعد از حفر گودال یا باز شدن درب اتومبیل به اختیار از انجام آن منصرف شود (اگرچه ما فرضی را مطرح نمودیم که مباشر منصرف نشده) مثال فوق همانند موردی است که کسی با وجود اطلاع از نیت دوستش و حتی پس از مذاکره و تبانی با وی، مقداری سم تهیه تا دوستش به شخص ثالث بخوراند، در این صورت آیا می توان گفت که شخص تهیه کننده سم نیز مسئول می باشد - البته از جنبه کیفری مسئول و در واقع معاون در قتل محسوب می شود - ولی بحث مورد نظر ما

مسئولیت مدنی و جبران خسارت وارده می باشد. بنابراین در صورت رضایت اولیاء دم بر اخذ دیه مسئول پرداخت دیه مباشر می باشد، نه معاون. و در مثالهای فوق نیز اگرچه الف سبب و معاون در جرم (قتل و اتلاف عمدی می باشد) ولی از نظر حقوقی (مدنی) مسئولیتی نداشته و مباشر مسئول پرداخت دیه (در صورت رضایت) و پرداخت خسارت اتومبیل می باشد. همانطور که گذشت، صاحب جواهر (نجفی، ۱۲۹۷، ج ۳۷، ص ۵۵) در صورتی که مسبب و مباشر قصد اتلاف داشته باشند، در اشتراک ضمان هر دو تردید نموده و مثال آنرا این گونه بیان نمودند: (مانند آنکه کسی عمداً چاقویی را در زمین نصب نماید تا دیگری شخص ثالثی را بر روی آن بیندازد) ولی صاحب جواهر نهایتاً در این مورد مباشر را ضامن می داند. لذا در این فرع کمی یا زیادی میزان تقصیر مباشر تأثیری در ماهیت امر ندارد و در هر صورت مباشر مسئول جبران خسارت می باشد.

ب - تأثیر میزان تقصیر در مسئولیت مدنی از دیدگاه حقوق ایران

۱- بررسی موضوع در قوانین

در قوانین کشور ما به میزان تقصیر و در بعضی موارد به تناسب تأثیر عمل اشاره شده است که در بعضی مواد تفاوت تقصیر و تفاوت اثر عمل زیان بار تأثیری در مسئولیت عاملین مشترک نداشته و در بعضی مواد مسئولیت به تناسب میزان تقصیر تعیین شده است. از جمله موادی که در آن به تقصیر اشاره شده ولی در تعیین مسئولیت به میزان تقصیر توجهی نشده ماده ۳۳۵ قانون مدنی^۱ و ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی^۲ می باشد. اگر چه در پایان ماده اخیر آمده است ((... اگر

۱ - ماده ۳۳۵ قانون مدنی: ((در صورت تصادم بین دو کشتی یا دو قطار راه آهن یا اتومبیل و امثال آنها مسئولیت متوجه طرفی خواهد بود که تصادم در نتیجه عمد یا مسامحه او حاصل شده باشد و اگر طرفین تقصیر یا مسامحه کرده باشند هر دو مسئول خواهند بود.))

۲ - ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی: ((هرگاه در اثر برخورد دو سوار، وسیله نقلیه آنها مانند اتومبیل خسارت ببیند در صورتی که تصادم و برخورد به هر دو نسبت داده شود و هر دو مقصر باشند یا هیچکدام مقصر نباشند هر

یک طرف مقصر باشد فقط مقصر ضامن است)) که برخی (قاسم زاده، ۱۳۸۵، ص ۳۹۹) با توجه به قسمت پایانی این ماده معتقدند که این ماده تقصیر یک طرف را شرط انتساب برخورد و تصادم و در نتیجه شرط تحقق مسئولیت طرف مقصر قرار داده است. برخی از نویسندگان (شهیدی، ۱۳۷۵، ص ۱۳۷) با توجه به دو ماده مذکور معتقدند اگر هر دو طرف در وقوع تصادم مقصر باشند، لازم است میزان مسئولیت هر یک از ایشان در برابر دیگری مشخص گردد. ماده ۳۳۵ قانون مدنی نسبت به تعیین میزان مسئولیت طرفین - در صورتیکه هر دو مقصر باشند - ساکت است و فقط متضمن بیان مسئولیت هر دو طرف در صورت مقصر بودن هر دو می باشد. ولی با در نظر گرفتن ضوابط و مقررات مربوط، ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی را باید در دو حالت به طور جداگانه مورد بررسی قرارداد: در حالتی که ثابت شود تأثیر فعل یکی از دو طرف مقصر در ورود خسارت بیش از تأثیر فعل طرف دیگر بوده است میزان مسئولیت هر یک از دو راننده باید به نسبت اندازه تقصیر او و تأثیر فعل او در ورود خسارت تعیین شود. مانند اینکه دو راننده بدون اعتنا به علامت باریک شدن جاده در قسمت پیچ و بدون رعایت احتیاط، یکی با سرعت ۱۲۰ کیلومتر و دیگری با سرعت ۶۰ کیلومتر از دو سوی مقابل به حرکت خود ادامه دهند و سبب تصادم دو وسیله شوند که در این فرض، تقصیر تصادم هر یک از دو راننده باید مورد نظر قرار گیرد و در حالتی که یکی از دو طرف به عنوان مؤثر در ایجاد حادثه و بروز خسارت مشخص نگردد، اعم از اینکه تساوی تأثیر فعل طرفین محرز باشد یا اینکه با وجود ثبوت اختلاف در تأثیر، طرف مؤثرتر و طرفی که کمتر تأثیر داشته است، مشخص نشود در این صورت حتی بدون لحاظ مقررات ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی هر یک از دو راننده نسبت به نصف خسارت وارده به طرف دیگر مسئولیت دارد. در نتیجه، مجموع خسارات وارد به هر دو طرف باید به طور تساوی بین ایشان تقسیم گردد و هر یک نصف مجموع خسارات را تحمل کند، زیرا هر یک از دو طرف سبب منحصر خسارت وارد به طرف دیگر نیست تا مسئول تمام خسارات هر یک از دو طرف این طرف باشد. بلکه چون فرض

کدام نصف خسارت وسیله نقلیه دیگری را ضامن خواهد بود، خواه آن دو وسیله از یک نوع باشند یا نباشند و خواه میزان تقصیر آنها مساوی یا متفاوت باشد و اگر یکی از آنها مقصر باشد فقط مقصر ضامن است.))

این است که تقصیر طرفین مساوی است و تأثیر فعل هر یک از این دو در ایراد خسارت به طرف دیگر به کمک دخالت فعل این طرف محقق گردیده است، پس نصف خسارات وارد به هر یک از دو وسیله نقلیه مستند به تقصیر راننده همین وسیله نقلیه است. و چنانچه هیچ یک از دو راننده در وقوع تصادم مقصر نباشد ولی تصادم به هر دو طرف نسبت داده شود طبق ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی که مؤخر بر ماده ۳۳۵ قانون مدنی است هر دو مسئولند و هر یک نصف خسارت وارده بر طرف دیگر را عهده دار می باشد، اما در صورتی که تصادم به دو راننده قابل انتساب نباشد هیچ یک در برابر دیگری مسئولیتی نخواهد داشت. به نظر نگارنده با توجه به اینکه ماده ۱۶۵ قانون دریایی^۱ (۱) که به تصادم کشتی ها اشاره نموده و مسئولیت هر یک از کشتیها را به تناسب اهمیت تقصیر آنها تعیین نموده و نسبت به ماده ۳۳۵ قانون مدنی خاص و موخر التصویب و نسبت به ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی نیز قانون خاص باشد، ماده ۳۳۵ قانون مدنی را نسخ ضمنی نموده و ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی را نیز تخصیص زده است. لذا، در صورتی که دو وسیله نقلیه کشتی باشد مسئولیت هر یک به تناسب اهمیت تقصیر تعیین می شود. برخی از نویسندگان (کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۳۰۱) نیز می نویسند ماده ۱۶۵ قانون دریایی را باید ویژه خسارت دریایی دانست. نویسنده مزبور (همان، ص ۳۱۱) بطور کلی در هر مورد که تصادم در نتیجه تقصیر دو طرف ایجاد شود معتقد است که عادلانه تر این است که دادگاه نه تنها به کوچکی و بزرگی تقصیر بلکه به تمام عوامل دیگری که در ایجاد خسارت و میزان آن مؤثر بوده است توجه کند و هر کدام از طرفین را به اندازه ای که ضرر زده است مسئول شناسد و معیار تعیین مسئولیت، درجه تأثیر در ایجاد حادثه زیان بار است و تقصیر به عنوان یکی از مهم ترین عوامل این تأثیر مورد توجه قرار می گیرد و این راه حل با روح ماده ۱۴ قانون مسئولیت مدنی نیز که نحوه مداخله در ایجاد خسارت را با مبنای تقسیم مسئولیت قرارداده است سازگاری بیشتری دارد همین نویسنده (همان، ص ۵۱۸)

۱ - ماده ۱۶۵ قانون دریایی: «اگر دو یا چند کشتی مرتکب خطا شوند مسئولیت هر یک از کشتیها متناسب با اهمیت تقصیری است که از آن کشتی سر زده است. معذک، اگر تشخیص اهمیت تقصیر یا شواهد و قرائن ممکن نباشد و یا تقصیر طرفین به نظر یکسان برسد طرفین به نسبت مساوی مسئول خواهند بود.»

در بحث اجتماع اسباب می نویسد به جای نزدیکی و دوری سبب ، دادرسی باید به درجه تأثیر عوامل که در ایجاد حادثه بوده اند ، توجه کند.

برخی از نویسندگان (صفایی ، ۱۳۵۱ ، ص ۵۶۸) نیز در بحث تداخل اسباب، زمانی که احدی از مسئولان خود زیان دیده باشد بر این اعتقادند که تقسیم مسئولیت به نسبت سهمی که هر یک از آنها در ایجاد خسارت داشته اند ، با مبانی حقوقی سازگارتر می باشد و در مواردی که زیان بر اثر علت خارجی (متضرر ، قوه قاهره ، شخص ثالث) باشد که با سبب دیگری که قابل انتساب با خواننده است ، همراه باشد می شود چند فرض را متصور دانست : فرضی که قوه قاهره همراه با تقصیر خواننده باشد ، مثلاً سیلاب شدید ، سدی را که با بی احتیاطی ساخته شده است ، شکسته به املاک مجاور ، راه می یابد و خسارتی را به بار می آورد. در این مورد سازنده بی احتیاط سداً مسئول است ولی چون تقصیر او با قوه قاهره همراه بود ، فقط محکوم به جبران قسمتی از خسارت می شود و قسمت دیگر زیان بدون جبران می ماند. و در مواردی که عمل شخصی ثالث و یا تقصیر متضرر به همراه تقصیر خواننده ، زیان را پدیدآورده نیز تقسیم مسئولیت به موقع اجرا گذارده خواهد شد و خواننده فقط به پرداخت قسمتی از خسارت — به نسبت نقشی که در ایراد زیان داشته — محکوم می شود .

ماده ۳۶۵ قانون مجازات اسلامی نیز مرتبط با بحث ما می باشد . به موجب ماده مزبور « هر گاه چند نفر با هم سبب خسارتی شوند ، به طور مساوی عهده دار خواهند بود .» گر چه ماده مزبور در ظاهر بدون توجه به میزان تقصیر اسباب مختلف آنها را به طور مساوی مسؤول می داند اما چنانکه برخی مؤلفین حقوقی (قاسم زاده ، ۱۳۸۵ ، ص ۳۹۸) نوشته اند نباید فریب این ظاهر را خورد . در واقع ، مفاد ماده ناظر به موردی است که نتوان تأثیر هر یک از اسباب را ثابت کرد . به عبارت دیگر ، ماده مزبور از نظر ثبوتی حکمی ندارد . ولی در مرحله اثبات ، نوعی اماره اثباتی ایجاد می کند و دادرسی را در این باره برای دادرسی آسان می کند . چه به استناد این اماره دادرسی به تأثیر مساوی هر یک از سبب ها و در نتیجه ، مسؤولیت مساوی آنها حکم صادر می کند مگر اینکه خلاف آن ثابت شود .

یکی دیگر از مواز مرتبط با موضوع بحث، ماده ۱۴ قانون مسئولیت مدنی^۱ است که پس از ذکر مسئولیت تضامنی کسانی که به طور اجتماع زبانی را وارد کرده اند در نهایت توزیع مسئولیت آنها را با توجه به نحوه مداخله هر یک مقرر داشته است.

۲- بررسی موضوع در رویه قضایی

رویه محاکم ایران (تالی و عالی) با توجه به تحقیقاتی که نگارنده به عمل آورده، توجه به میزان تقصیر و ضمان نسبی به ویژه در حوادث ناشی از کار می باشد که پس از تعیین درصد تقصیر از ناحیه بازرسان کار، به همان نسبت مسئولان زیان را محکوم به جبران خسارت یا پرداخت دیه می نمایند. البته در دادگاههای تجدیدنظر و دیوان عالی کشور اختلاف نظر وجود دارد. عده ای از قضات تجدیدنظر قائل به ضمان نسبی و تعیین مسئولیت به تناسب میزان تقصیر نمی باشند و بالعکس جمعی از آنها بر این نظرند که می توان به تناسب، میزان تقصیر را تعیین نمود. همانطور که قبلاً گذشت در حوادث ناشی از کار و یا غیره که چند نفر در ایراد خسارت دخیل بوده قضات جهت تعیین مقصر، موضوع را به کارشناس مربوطه ارجاع می دهند تا کارشناس ضمن تعیین مقصر، میزان تقصیر هر یک از آنها را به طور جداگانه تعیین نماید. از آنجائیکه کارشناسان با مسائل حقوقی آشنایی ندارند و با واژه هایی مانند مباشر و سبب و اجتماع آنها و یا اجتماع اسباب آنچنان آشنایی ندارند؛ بعضاً نظراتی ارائه می دهند که جنبه حقوقی نداشته فرضاً ممکن است شخصی را مسئول معرفی نمایند که هیچ رابطه سببیتی بین فعل او و ضرر وارده موجود نباشد. به عنوان مثال کارگری در حین حفاری در چاه در اثر گاز موجود خفه شده و فوت می نماید. کارشناس با توجه به اینکه کارفرما پروانه و مجوز حفاری نداشته و چاه وی غیر مجاز بوده او را ۲۰٪ مقصر حادثه معرفی نماید در حالیکه هیچ رابطه سببیتی بین فعل او و فوت کارگر موجود نبوده است. اگرچه ممکن است عمل کارفرما زمینه ای برای به وجود آمدن آن حادثه باشد

۱ - ماده ۱۴ «... هر گاه چند نفر بجمعا زبانی وارد آورند متضامنا مسوول جبران خسارات وارده هستند. در این مورد میزان مسوولیت هر يك از آنان با توجه به نحوه مداخله هر يك از طرف دادگاه تعیین خواهد شد».

ولی سبب آن نبوده، بنابراین باید توجه داشت که ممکن است کارشناس شخصی را مسئول و یا میزانی از خسارت را بر او بار نماید در حالیکه زمینه و سبب دور و بعید باشد، که تعداد زیادی از آراء محاکم بدوی به لحاظ عدم توجه به این امر نقض شده است. اگرچه نگارنده بعضی از آراء دیوان را نیز صحیح ندانسته ولی به هر حال باید توجه داشت که در هر حادثه‌ای وجود رابطه سببیت بین فعل و ضرر وارده، ضروری می باشد. نظر به اینکه آراء محاکم بعضاً متأثر از نظریات مشورتی اداره حقوقی می باشد لذا به ذکر نظرات مشورتی در این خصوص می پردازیم. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۹۵۶ : ۷۷/۷/۱۸ کلاسۀ پرونده : ۷۷/۱۸۷/۳/۳۲۵ (مجله حقوقی دادگستری ۱۳۷۷ ص ۲۵-۲۷۷)

سؤال : چنانچه بین یک موتور سیکلت و خودرو سواری تصادفی واقع شود و راننده موتور سیکلت فوت کند و کارشناس اعلام نماید، ۷۵٪ راننده موتور سیکلت مقصر است و ۲۵٪ راننده خودرو، در این صورت پرداخت دیه و خسارت وارده چگونه است؟

جواب : ((در مورد خسارات ناشی از برخورد دو وسیله نقلیه با یکدیگر و دیه قتل غیر عمدی ناشی از آن، به ترتیب در مادّین ۳۳۶ و ۳۳۷ قانون مجازات اسلامی مصوّب ۱۳۷۰/۵/۸ بدون در نظر گرفتن درصد طرفین به این شرح تعیین تکلیف شده است : الف : در مورد خسارات وارده بر هر دو وسیله نقلیه طبق ماده ۳۳۶ اعم از اینکه هر دو راننده در وقوع برخورد مقصر باشند یا هیچکدام مقصر نباشند، هر کدام باید نصف خسارت وسیله نقلیه دیگری را بدهد خواه میزان تقصیر آنها مساوی باشد یا متفاوت))

ب: در مورد دیه قتل غیر عمدی سرنشینان دو وسیله مذکور طبق ماده ۳۳۷ در صورت شبه عمد بودن آن، راننده هر یک از دو وسیله نقلیه ضامن پرداخت نصف دیه تمام سرنشینان وسیله دیگر خواهد بود. در این قسمت از ماده قانونی مزبور تقصیر هر دو راننده (بدون در نظر گرفتن میزان درصد آن) مفروض است با عنایت به تبصره سه ذیل ماده ۲۹۵ و تبصره ذیل ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی از جهت میزان مسئولیت رانندگان دو وسیله نقلیه مذکور به پرداخت دیه، تفاوتی بین قتل، ضرب یا جرح غیر عمدی (شبه عمدی) به نظر نمی رسد (با توجه به قسمت اخیر ماده

۳۳۶ قانون مجازات اسلامی) در موارد فوق الذکر چنانچه فقط یکی از دو راننده در وقوع حادثه مقصر باشد، پرداخت تمام خسارات و دیه به عهده راننده مقصر است.))

نظریه شماره ۷/۸۸۴۳ (شماره پرونده: ۷۷/۱۸۸۶/۱۰۸)

سؤال: در صورتی که حسب نظریه کارشناس رسمی منتخب دادگاه، وقوع حادثه ناشی از کار در اثر تخلف مشترک کارفرما و کارگر باشد - یعنی عدم نظارت بر اجرای مقررات ایمنی در کارگاه (توسط کارفرما) و استفاده ناصحیح از وسائل ایمنی (از سوی کارگر) تعیین گردد - آیا با توجه به صدر ماده ۹۵ قانون کار مصوب سال ۶۹ و تبصره ۲ این ماده، کارفرما در قبال صدمات بدنی وارده به کارگر صدمه دیده مسئولیت دارد یا به تساوی و نسبت دیگری در ضامن بودنش وجود دارد؟ و آیا مقررات صدر ماده ۹۵ قانون کار و تبصره ۲ آن ماده با مقررات ماده ۳۶۳ قانون مجازات اسلامی از جهت تعیین مسئولیت سبب و مباشر تعارض دارد یا خیر؟

جواب: در مواردی که کارگر بی احتیاطی کرده باشد و بی احتیاطی وی موجب صدمه یا فوت او شود، دیگری (یعنی کارفرما) مسئول پرداخت دیه او نمی باشد؛ زیرا مستفاد از مجموع مقررات قانونی مجازات اسلامی در خصوص دیات و فتاوی معتبر آن است که مسئولیت سبب، در پرداخت دیه وقتی است که مصدوم از وجود مسبب آگاه نباشد، اما در صورت آگاهی و بی احتیاطی او، سبب مسئولیتی ندارد و به عبارتی دیگر تسبیب در صورتی صادق است که مباشر، التفات و توجه به خطری بودن عمل نداشته باشد، اما اگر توجه به خطری بودن عمل خود داشته باشد و معذک اقدام به کار خود نماید، تسبیب و مسئولیت دیه صدق نخواهد کرد. لذا در ذیل مسأله ۲۴۵ تکملة المنهاج جلد ۲ صفحه ۲۴۰ تا ۲۴۴ که درباره تسبیب بحث می کند آمده است که: ((هذا اذا كان العاير جاهلاً بالحال و اما اذا كان عالماً بها فلا ضمان له)) و از صدر ماده ۹۵ قانون کار، مسئولیت کار فرمایان مسئول واحدهای مذکور در ماده ۸۵ قانون کار مستفاد است، در صورتی که تبصره ۲ ذیل ماده فوق مربوط به مسئولیت کارگرانی است که با وجود تأمین امور حفاظتی و ایمنی و بهداشتی از ناحیه کارفرما، بدون توجه به آنها و سایر دستورالعملها و مقررات برای خود یا دیگران اسباب بروز حادثه و خسارت را فراهم می نماید، که در این صورت کارفرما فاقد مسئولیت است. اما بین ماده ۳۶۳ قانون مجازات اسلامی و دیگر مواد راجع به دیات از قانون مجازات

اسلامی و ماده ۹۵ قانون کار و تبصره ۲ آن تعارضی وجود ندارد. در مبحث دیات و حوادث منتهی به صدمات جانی و مالی به طور کلی مقررات راجع به قانون مجازات اسلامی (از مبحث دیات) حاکم است و در باب سایر خسارات و مسئولیتهای مربوطه، قانون کار تسری دارد و چنین به نظر می رسد که مبحث دیات و قوانین راجع به آن از مقررات قانون کار خروج موضوعی دارد و هر یک در حیطه عمل خود حاکم هستند.)) می بینیم که اداره حقوقی نیز با توجه به ماده ۳۳۶ اینطور استنباط نمودند که حسب ماده مزبور هر دو راننده بدون در نظر گرفتن میزان و درصد تقصیر مسئول می باشند. حال به چند نمونه از آراء محاکم می پردازیم.

۱- در کلاسه پرونده ۵۵۲/۷۶ شعبه اول کیودرآهنگ، کارشناسان کارفرما را ۹۰ درصد و یکی از کارگران را ۱۰ درصد مقصر اعلام نمودند. دادگاه بدوی در دادنامه شماره ۷۶۴ کارفرما را ۹۰ درصد و کارگر را به پرداخت ۱۰ درصد از دیه مصدومین محکوم می نماید. از رأی صادره، تجدیدنظرخواهی شده و شعبه چهارم تجدیدنظر همدان در کلاسه پرونده ۷۵۵/۷۶ بشرح دادنامه ۱۲۸۵/۷۶ رأی بدوی را تأیید می نماید.

۲- در کلاسه پرونده شماره ۸۶۲/۷۵ شعبه دوم کیودرآهنگ نیز کارشناس در حادثه ناشی از کار، کارفرما را ۸۰ درصد و کارگر را ۲۰ درصد مقصر حادثه شناخته و دادگاه بدوی بشرح دادنامه ۷۶۹ هر یک از کارفرما و کارگر را به همان میزان محکوم می نماید، دادنامه مزبور در شعبه ۴ تجدیدنظر همدان مورد تأیید قرار می گیرد.

۳- در کلاسه پرونده ۱۱- ۳۲۰۹/۷ کارشناس، کارفرما را دو سوم مقصر در حادثه اعلام می دارد، که دادگاه نیز کارفرما را به همان نسبت به پرداخت دیه محکوم نمود. این حکم پس از تجدید نظر خواهی مورد تأیید شعبه ۱۱ دیوانعالی کشور قرار گرفت. (به نقل از: بازگیر، ۱۳۷۶، ص ۱۳۴)

چنانکه در آرای مذکور در فوق ملاحظه شد محاکم تالی و عالی تعیین مسؤلیت را بر اساس میزان تقصیر مورد پذیرش قرار داده اند. اما در مقابل، برخی شعب دیوانعالی کشور توزیع مسؤلیت را بر مبنای میزان تقصیر نپذیرفته و حکم به تساوی مسؤلیت داده اند که در ذیل به دو مورد اشاره می کنیم:

۱ - در پرونده کلاسه ۹۴۳/۲۵/۱۱ کارشناسان میزان تقصیر هر یک از عاملین را تعیین نموده که دادگاه به همان نسبت متهمین را محکوم نمود. ولی شعبه ۱۱ دیوان عالی کشور با استناد به ماده ۱۰ قانون قصاص سابق و مواد ۳۸ الی ۴۰ قانون دیات سابق نحوه تقسیم دیه را به نسبت تقصیر به شرح دادنامه شماره ۱۱/۴۱۷ رد نمود و به تساوی مسئولیت عاملین متعدّد حکم نمود (همان، ص ۲۳۲).

۲ - شعبه ۲۷ دیوان عالی کشور در دادنامه شماره ۱۵۹ - ۱۸ / ۵ / ۷۹ (۲۳ / ۲۷ - ۷۲۶۲) با این استدلال که در تعیین مسئولیت میزان ، صدق استناد عرفی به اسباب مختلف است توزیع مسئولیت بر مبنای میزان تقصیر را نپذیرفته و به تساوی مسئولیت حکم داده است . (به نقل از الهیاری ، ۱۳۸۴ ، ص ۱۱۳-۱۱۴)

نتیجه

همانطور که گذشت تقصیر یکی از مبنای مسئولیت مدنی بشمار رفته و امروزه بیشتر تقصیر نوعی مورد توجه می باشد . در مواردی که چند عامل مشترکاً زبانی را بوجود می آورند نیز قضاوت عرف بعضاً عدم تساوی تقصیر عاملین می باشد . فقهاء در گذشته بر فرض وجود عدم تساوی در تقصیر و عدم تساوی تأثیر فعل زبانبار، به صرف اینکه دو عامل موجب ضرر شوند هر یک را به تساوی مسئول پرداخت خسارت می دانسته اند. ولی برخی فقهای معاصر در پاسخ به استفتائات به عمل آمده معتقد به تعیین مسئولیت بر اساس میزان تقصیر می باشند، که در محاکم نیز این گرایش ملاحظه می شود و کارشناسان نیز در اینگونه موارد میزان تقصیر هر یک از مقصرین را با توجه به تأثیر فعل آنها در زیان وارده معین می نمایند . در قوانین ما نیز اگرچه ماده ۳۳۵ قانون مجازات اسلامی صراحتاً تعیین مسئولیت بر اساس میزان تقصیر را نپذیرفته و در صورت تصادم دو وسیله نقلیه در صورتی که هر دو مقصر باشند هر کدام را مسئول پرداخت نصف خسارت دیگری دانسته - خواه میزان تقصیر آنها مساوی یا متفاوت باشد ولی همانطور که گذشت در صورتیکه دو وسیله نقلیه کشتی باشد با توجه به ماده ۱۶۵ قانون دریایی که نسبت به قانون مجازات اسلامی قانون خاص بوده - و عام لاحق نمی تواند ناسخ خاص مقدم باشد - مسئولیت هر یک به تناسب تقصیر

آنها تعیین می‌شود و در سایر موارد نیز در صورتیکه تأثیر فعل یکی از دو طرف مقصّر در ورود خسارت بیش از تأثیر فعل طرف دیگر باشد، میزان مسئولیت هر یک از دو راننده باید به نسبت اندازه تقصیر و تأثیر فعل او تعیین شود. و در صورتی که تأثیر فعل آنها مساوی باشد یا با وجود اختلاف، امکان تعیین طرف مؤثرتر مشخص نشود، هر یک از دو راننده نسبت به نصف خسارت وارده به طرف دیگر مسئولیت دارد و در حوادث ناشی از کار نیز با توجه به ماده ۱۲ و ۱۴ قانون مسئولیت مدنی میزان مسئولیت با توجه به نحوه مداخله هر یک از عاملین بروز خسارت تعیین می‌شود. اگرچه ممکن است در حوادثی که ناشی از فعل دو نفر باشد اینگونه تصور شود که در صورت عدم تقصیر هر یک حادثه ای رخ نمی‌داد، لذا در صورت بروز خسارت هر یک از دو عامل باید به تساوی خسارت را بپردازند. ولی باید گفت، درست است که در صورت فقدان هر یک از دو عامل حادثه ای رخ نمی‌داد و به عبارتی، در عدم هر دو نقش مساوی و یکسان دارند ولی در وجود ممکن است از تأثیر برابری برخوردار نباشند و تقصیر یکی و تأثیر فعل یکی از دیگری بیشتر باشد که در این صورت با توجه به میزان تقصیر و تأثیری که داشته‌اند، مسؤول شمرده می‌شوند و نظریه کارشناسان و رویه غالب قضائی در چند سال اخیر نیز بیانگر همین امر می‌باشد. اگرچه ممکن است میزان تقصیری که کارشناسان تعیین می‌کنند کاملاً مطابق با واقع نباشد، ولی تعیین میزان تقصیر نزدیکتر به انصاف است و تعیین میزان تقصیر حتی اگر کاملاً منطبق با حقیقت نباشد نسبت به عدم توجه به میزان آن، منطبقی، منصفانه و عادلانه تر است.

فهرست منابع

الف - منابع فارسی

- ۱- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، ج ۱، چاپ اسلامیة، ۱۳۶۳.
- ۲- اللهیاری، علی، نقش تقصیر در میزان مسؤولیت، نشریه پیام آموزش، ۱۳۸۴، شماره ۱۸.
- ۳- بازگیر، یدالله، قانون مجازات اسلامی در آینه آراء دیوانعالی کشور، ج ۲، دیبا، ۱۳۷۶.

- ۴- صفایی، سید حسین، حقوق مدنی، مین، ۱۳۵۱.
- ۵- شهیدی، مهدی، مجموعه مقالات حقوقی، حقوقدان، چاپ اول، ۱۳۷۵.
- ۶- جامپون جونپور والتر، مبانی حقوق ورزش ها، مسئولیت مدنی در ورزش، ترجمه آقای نیا حسین، دادگستر، چاپ دوم، ۱۳۷۶.
- ۷- قاسم زاده، سید مرتضی، مبانی مسئولیت مدنی، چاپ سوم، نشر میزان، ۱۳۸۵.
- ۸- کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی الزام های خارج از قرارداد - ضمان قهری، چاپ دوم، دانشگاه تهران، ۱۳۷۸.
- ۹- مجله حقوقی دادگستری، چاپ روزنامه رسمی کشور، شماره ۲۵، زمستان ۱۳۷۷.

ب - منابع عربی

- ۱- جبعی عاملی، زین الدین (شهید ثانی)، الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه، قم، بهمن، ج ۱۰.
- ۲- حلی، ابوالقاسم نجم الدین (محقق حلی)، شرایع الاسلام، چاپ عبدالرحیم، بی تا.
- ۳- رشتی، میرزا حبیب الله، کتاب الفصب، چاپ سنگی، ۱۳۱۲ ق.
- ۴- طباطبایی، سید علی، ریاض المسائل، ج ۲، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۴ ق.
- ۵- موسوی بجنوری، سید میرزا حسن، القواعد الفقیه، ج ۲، مکتبه الصدر، ۱۳۹۱ ق.
- ۶- موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسيله، ج ۲، قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۸.
- ۷- موسوی خویی، سید ابوالقاسم، مبانی تکمله المنهاج، ج ۲، بیروت، بی تا.
- ۸- نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام، ج ۶ و ج ۳۷، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷.